

UDC 159.9.072

DOI: 10.34671/SCH.BSR.2020.0403.0013

СТЕПЕНИТЕ НА СЕБЕУТВЪРЖДАВАНЕ И ТЕСТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО
МУ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ

© 2020

Василев Боян Веселинов, PhD

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

(4000, България, Пловдив, ул. „Цар Асен“, № 24, e-mail: boyan_v@abv.bg)

Анотация. Статията съдържа теоретичен анализ на феномена и конструкта себеутвърждаване, въз основа на който е създаден нов инструмент-тест за изследване на стремежа към самоутвърждаване. В анализа са представени основните направления в изследването на феномена, проследени са качествените изменения на себеутвърждаването в последователните възрасти, въз основа на които е изградена авторската концепцията, че в самоутвърждаването могат да се разграничат две степени (или нива), които проследяват движението на този феномен и бележат динамиката на личностната и социална зрялост на субекта. По-ниската степен на себеутвърждаването – чрез приемане и одобрение от другите, се наблюдава в по-ранната, тийнейджърска възраст, а по-високата (и качествена степен) е себеутвърждаването чрез постижения, успехи и личностен растеж, която е присъща на порастналите юноши. В статията са представени емпиричните резултати от изследване, в което се търси връзката между възрастта на изследваните млади хора и степените (нивата) на тяхното себеутвърждаване.

Ключови думи: себеутвърждаване, степени на себеутвърждаване, тест за изследването му, личностен растеж, юношеска възраст.

LEVELS OF SELF-AFFIRMATION AND A TEST FOR IT'S
RESEARCH IN ADOLESCENCE

© 2020

Vasilev Boyan Veselinov, PhD

University of Plovdiv „Paisii Hilendarski“

(4000, Bulgaria, Plovdiv, 24 „Zsar Assen“ Str., e-mail: boyan_v@abv.bg)

Abstract. The article contains a theoretical analysis of the phenomenon and the construct of self-affirmation, on the basis of which a new questionnaire has been created to study the striving for self-affirmation. The analysis presents the main directions in the study of the phenomenon, we've also traced the qualitative changes of self-affirmation in successive ages, based on which the author's concept is created that in self-affirmation we can distinguish two degrees (or levels) that track the movement of this phenomenon and mark the dynamics of the personal and social maturity of the subject. The lower level which is self-affirmation - through acceptance and approval by others, is observed in earlier, adolescence, and the higher (and qualitative level) is self-affirmation through achievement, success and personal growth, which is inherent in adult adolescents. The article presents the empirical results of a study that seeks the relationship between the age of the studied young people and the degrees (levels) of their self-affirmation.

Keywords: self-affirmation, levels of self-affirmation, questionnaire, personal growth, adolescence.

САМОУТВЕРЖДЕНИЕ И ТЕСТ ЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ
В ЮНОШЕСТКОМ ВОЗРАСТЕ

© 2020

Василев Боян Веселинов, PhD

Пловдивский университет им. „Паисия Хилендарского“

(4000, Болгария, Пловдив, ул. „Царь Асен“, № 24, e-mail: boyan_v@abv.bg)

Анотация. Статия съдържа теоретически анализ феномена и конструкта самоутвърждения, на основе которого был создан новый исследовательский инструмент-тест для изучения стремления к самоутверждению. В анализе представлены основные направления в изучении данного феномена, выявлены качественные изменения самоутверждения в следующих друг за другом возрастах, на основании которых построена концепция автора о том, что в самоутверждении можно выделить две степени (два уровня), проследивающие движение данного феномена и отмечающие динамику личностной и социальной зрелости субъекта. Более низкая степень самоутверждения – через принятие и одобрение окружающими наблюдается в более раннем, в подростковом возрасте, а более высокая (и более качественная степень) является самоутверждение через достижения, успехи и личностный рост, присущее юношескому возрасту. В статье представлены эмпирические результаты исследования, в котором проследивается взаимосвязь между возрастом исследуемых молодых людей и степенями (уровнями) их самоутверждения.

Ключевые слова: самоутверждение, степень самоутверждения, тест его исследования, личностный рост, юношеский возраст.

Увод. Себеутвърждаването: същност и обяснителни възможности

Съвременната психология на личността, въпреки многобройните теории в нея и разнообразните изследователски подходи, очевидно се нуждае от един фундаментален обяснителен научен конструкт, който да проследява и разкрива причините и основанията за целенасочената човешка активност, насочена и осмислена към самопознание, саморазвитие и открояване-утвърждаване сред другите хора. В последно време редица психолози и хуманитаристи осъзнават големите обяснителни възможности на феномена и съответстващия му теоретичен конструкт „себеутвърждаване“. Чрез този конструкт можем да осмислим важни неща както за поведението на отделния човек, така и за сложни и комплексни социално-политически събития [2; 4; 5; 14; 15]. Ако се приеме за обща и базисна характеристика на съвременния човек,

стремежът към себеутвърждаване ще покаже потенциал да обясни много трудности и разнообразни проблеми в живота на хората. Само като илюстративен пример ще посоча: както често срещаната агресивност, така също и меланхолията и депресията, които са също твърде често срещани, могат много успешно да се обяснят с нереализирания стремеж към себеутвърждаване (който можем да означим като „дефицит на себеутвърждаване“) или с „изкривената“ посока на неговата реализация.

Феноменът стремеж към себеутвърждаване съществува в многобройни конкретни и разнообразни модуси, поради това първо психолозите трябва да разкрият техния психологически еквивалент, да дадат феноменологичното му описание и същностното му обяснение. Ето някои от тези проявления на самоутвърждаването, които могат да станат основа за емпиричното му възпроизвеждане в психологията: натрапчив стремеж към са-

мо(себе)изява, демонстрирана амбиция, силен стремеж към постижение, доказване на компетентност, жажда за успех, претенции за висока оценка и признание от другите, оправдаване очакванията на околните, отстоявана позиция (с цената на някаква жертва), известност, слава, самооценка (чувствително различаваща се от оценката на другите) [2, с. 156].

Теории и направления в изследването на себеутвърждаването

Себеутвърждаването несъмнено се явява типична черта на една особена категория хора – тези, които са се открили сред другите със своите ярки успехи и своите амбициозни стремежи към екстремни постижения. Списък с феноменологичните описания на ярки примери на себеутвърдили (и себеутвърждаващи) се хора на много високо ниво сме посочили в по-ранна наша публикация [6]. Пак там сме представили и авторитетните автори-класици на идеята и концепцията за себеутвърждаването като универсална характеристика на човека З. Фройд, У. Джеймс, Дж. Дюи, А. Адлер, Е. Маслоу). Днес можем да утвърждаваме, че стремежът към себеутвърждаване е присъщ на всички хора, поне на тези, които са израстнали в нормални съвременни общества с нормални демократични порядки; и в този смисъл себеутвърждаването е типична черта, универсална характеристика на съвременния, модерен човек.

Поредното убедително и ефектно потвърждение на важната роля на себеутвърждаването в процеса на личностното израстване и в регулацията на поведението – както на отделните индивиди, така и на социалните групи се получи – (донякъде неочаквано) в новата книга на Франсис Фукуяма [14] (български превод – 2019 г., американско издание – 2018 г.). Световноизвестния хуманитарист прибегва при обяснението на индивидуалната и груповата идентичност, на нейното изграждане и отстояване, към идеите на древногръцката философска класика (с отпратка към Сократ и съвременниците му: [14, с. 32, 34 и др.]) и издигнатите още тогава понятия: „тимос“ е търсенето на признание за достойнство, „изотимия“ е искането да бъдеш зачитан наравно с другите, а „мегалотимия“ е желанието да бъде признато превъзходството ти [14, с. 10-11]. Индивидите, групите, държавите, които дълго са били маргинализирани, в подходящ момент се устремяват да получат или да си възвърнат липсващите им или отнети признания, зачитане, достойнство и/или превъзходство. Ще композирам един обобщаващ цитат от Ф. Фукуяма: „Човешките същества /.../ копнеят също стойността или достойнството им да бъдат оценени. Тези оценки могат да дойдат от самия човек /.../, но най-често те се дават от другите около тях, които *признават* стойността им. Ако получат положителна (бих уточнил: очакваната, желаната – бел. м., Б. В.) оценка, човешките същества изпитват гордост, а ако не я получат – гняв (когато смятат, че ги подценяват) [14, с. 31]. Така възникналият гняв (или фрустрация, както биха се изразили последователите на З. Фройд) е основният механизъм на разнообразните форми на заливащата ни отвсякъде агресивност. А ако насочим поглед към света около нас и се позволим на злободневни събития и проблеми, ще добавим още: днес, когато САЩ се тресат от протести на расова основа, можем ясно да оценим възможностите на конструкта себеутвърждаване да обясни както индивидуалните проблеми, така и социалните процеси в модерния свят – конфликти и сблъсъци, усложнените форми на сътрудничество и съперничество в груповото поведение (съпътствани с необясними, според познатите теории, мотиви).

Естествено е, че равнището на себеутвърждаване не може да бъде еднакво у различните хора, когато бъде измервано и оценявано и като индивидуална, личностна черта на човека, и като външно наблюдавано поведение. Поради това един от интересните въпроси, пред които са изправени съвременните изследователи на човешката личност, би трябвало да бъде: в какъв диапазон са раз-

личията между хората по този същностен личностен параметър, в каква посока, с какво съдържание и по какви критерии да се търсят тези различия.

В съвременната психологическа наука се открояват две различни, дори донякъде противоположни традиции в интерпретацията на феномена себеутвърждаване; това не изглежда изненадващо, тъй като те са представени в изследванията на руски и на американски психолози.

Себеутвърждаването като универсална и същностна характеристика на човека е интерпретирано в психологическата традиция на руските психолози, като това разбиране води началото си от Лидия И. Божович. Тя прибегва към този теоретичен конструкт още през 1968 г., за да анализира и обясни промените в поведението и в осмислянето на взаимоотношенията при децата и учениците [1]. Нейните идеи са ценни за проследяването на възрастовата динамика в себеутвърждаването. Сред съвременните руски изследователи утвърден автор в тази област е Наталия Харламенкова, която заема позиция, че проблемът за самоутвърждаването има универсален, а не частен характер. Тя изказва интересната идея, че потребността от самоутвърждаване постоянно се актуализира поради системното изменение на идентичността в процеса на порастването на младия човек. Цел и смисъл на себеутвърждаването е потвърждаването на собствената състоятелност, и това, че Аз-ът като автономна ценност съществува. Резултат от себеутвърждаването на личността е получаването на признание, формиране на чувството за собствено достойнство и собствена ценност [15, с. 100-101].

Авторката разграничава три стратегии за себеутвърждаване и въз основа на тях разграничава три типа себеутвърждаване – неуверената стратегия съответства на самоотрицанието като тип себеутвърждаване, конструктивната стратегия естествено е съответна на конструктивния тип, а доминантната стратегия съответства на доминирането като тип себеутвърждаване [15, с. 271-277].

Следвайки сходен на Харламенкова подход, Е. А. Киреева и Т. Д. Дубовицкая лансират разграничаването на себеутвърждаването на конструктивно, деструктивно себеутвърждаване и отказ от себеутвърждаване [8] и върху тази основа изработват тест за изследването му.

Подобно класификационното разграничаване на себеутвърждаването, изградено върху формални критерии и/или комбинаторни процедури, изглежда подходящо в най-добрия случай като теоретична основа при диагностично емпирично изследване на „завършения продукт“. Иначе казано, когато искаме да установим какво е окончателното постигнато равнище на себеутвърждаване при отделен индивид или таргет-група, когато искаме да се запознаем с особеностите на напълно формираното себеутвърждаване (отново при таргет-група). Но такъв изходен модел и основан на него изследователски подход не може да ни помогне да проследим самия процес на формиране на себеутвърждаването в ранните възрасти (и особено в тийнейджърството и юношеството, когато то протича най-интензивно) и няма да ни позволи да разкрием закономерностите на изграждането му в онтогенезата. Подобен изследователски подход е ориентиран към формално-оценъчните страни на феномена и игнорира и подминава съдържателните моменти, които обясняват качествените промени, т. е. развитието на феномена като процес.

Поради това ние съзнателно се отказваме от прилагането на предложените от Н.Е. Харламенкова типове и стратегии на себеутвърждаване; още повече, че в някои от постановките на нейната теория, в представените класификационни схеми, а също и в създадения от нея изследователския инструмент-тест, себеутвърждаването като феномен твърде много се доближава до феномена „асертивност“, почти се смесва с асертивното поведение, което се представя като себеутвърждаващо, което ни се струва теоретически неприемливо.

Поради това потърсихме съдържателни основания за

разграничаването на качествените степени или нива в проявлението, а също и в развитието на феномена „себеутвърждаване“, в закономерностите на онтогенетичното и в личностното развитие. Този анализ ще представя малко по-късно.

Още по-неприемлива като теоретична основа на емпиричното изследване на себеутвърждаването ми изглежда теорията, създадена в рамките на американската традиция. Неин водещ автор и основоположник е Клод Стийл и според него себеутвърждаването е своеобразен защитен механизъм, чрез който се цели да се запази цялостта и неприкосновеността на Аз-а (и в очите на другите, и в очите на самия субект) и стабилизирането на общата му самооценка [21]. Напълно открито съществуващата прилика на себеутвърждаването (self-affirmation) и на психологическата защита (self-defense) е представена и открито още в заглавието на обширната студия на двама от най-изявените и активни последователи на Кл. Стийл – Дейвид Шермън и Джефри Коен [20]. В тази теория, която по-рано вече сме представяли малко по-подробно (виж: [1; 6]), себеутвърждаването се интерпретира като своеобразен „американизиран вариант“ на класическата теория за психологическите защити на Зигмунд Фройд и Ана Фройд и в частност като близък аналог на защитния механизъм „компенсация“ [13; 9, с. 265 и сл.].

* * *

При изработването на теоретичен модел за емпирично изследване на себеутвърждаването, както и на теоретичните основания за изработването на изследователски инструмент за емпиричното му изследване, потърсихме съдържателните основания за разграничаването на качествено различните му степени (фази, равнища) в онтогенетичното редуване на етапите на психичното и основно, на личностното развитие на детето и младия човек (юношата).

Себеутвърждаването в различните възрасти. Себеутвърждаването и личностния растеж

Като синтезираме тези положения от възрастовата психология (психологията на развитието), които се отнасят към проявите на себеутвърждаване в ранните възрасти, можем да представим развитието на този феномен накратко така. В *подрастващата* (пубертетна, средна училищна, ранна тийнейджърска) възраст себеутвърждаването се проявява главно (почти изключително) като неутोलим стремеж за утвърждаване сред връстниците – чрез приемане от тях, чрез признание и одобрение, популярност и влияние и тийнейджърът е готов да направи всичко, което ще му осигури това приемане и одобрение от връстниците.

В *юношеската възраст* би трябвало да се постигне баланс между себеутвърждаването, постигната от приемането, одобрението и признанието от връстниците, и себеутвърждаването, постигнато чрез постиженията, резултатите от собствените усилия, успехите. Юношата се чувства значим, стойностен и достоен, когато е постигнал нещо стойностно и значимо със собствени усилия и се чувства удовлетворен, дори независимо от оценката на значимите други. Подобен баланс може да бъде считан за белег на постигната психична зрялост и може да бъде открит като критерий за неговото оценяване.

В *зрялата възраст* себеутвърждаването се постига основно чрез удовлетворените потребности от успех (постигания, творби, резултати), а признанието на другите допълва и потвърждава стойността на постигнатото. Когато една личност в зряла възраст демонстрира прекомерна зависимост или краен стремеж към признание, слава и престиж, това би могло да се разглежда дори като проява на психична незрялост (това следва от модела на Маслоу за йерархията на самоактуализационните нива и ни се струва напълно правдоподобно).

Голяма част от важните компоненти на себеутвърждаването са описани от Б. Минчев в рубриката „жизнено дело на личността“ [10, с. 242 и сл.] – време за жизненото дело е средната възраст; в детството и юношеството

то за него може да се мечтае или младият субект да се подготвя, а в третата възраст за него субектът си спомня и го преосмисля и оценява. „... Личността осъществява своето жизнено дело, за да има поводи да се самоизтъква... Нерядко мотивация за жизнено дело създава стремежът да не минеш незабелязан в живота“ [10, с. 245].

Б. Минчев смята, че тази мотивация е парадоксална, но според нас тя е нормална и присъща за хората. „Публичното себеутвърждаване“ може уверено да се приеме за една от най-същностните черти на човешкия род, от възникването на човешката цивилизация, а склонността на индивида да „обръща внимание върху себе си и своето човешко качество чрез дела, предназначени за оценка от някаква общност (роднинска, приятелска, професионална, общонационална)“ [10] може да се счита за абсолютно необходима предпоставка за да се появяват и изявяват човешки личности и в историята, и в наши дни.

Нашата позиция е, че най-типично за себеутвърждаването в средната, зряла възраст е „преживяването на компетентност“ (формулирано от Б. Минчев [10, с. 249]) – когато трудни и сложни по реализацията си постъпки и творения създават чувството на контрол върху собствения живот и чувство за успех (постижение); считаме, че това е основното, което осигурява на зрелия (и по възраст, и по качество) индивид и чувството за успешно себеутвърждаване, и усещането за постигнато психично благополучие. Признанието (особено от „значимите други“) е ценно и нужно за всеки човек, то служи както като мотиватор, така и като критерий за истинската стойност на постигнатите успехи; но когато признанието и известността станат (или останат) самоцел в зрялата възраст, това може да се приеме за признак на известна небалансираност в себеутвърждаването.

В така наречената *трета възраст* отново водеща става потребността от общуване и удовлетворяването ѝ е основно средство за самоутвърждаване. Запазеният стремеж у някои възрастни индивиди към постижения и успехи обикновено се разглежда като изключение, но пък то е щастливо и желано, защото сериозно подпомага запазването на интегритета на личността на възрастния човек, както счита знаменитият психолог Е. Ериксън [7, 185-186].

Въз основа на онтогенетичната логика в редуването на особеностите на себеутвърждаването ние предлагаме своя концепция за качествено обособените степени на този феномен. Тази концепция е основана и съгласувана и някои от най-авторитетните теории за качествено своеобразие на личностите – тези на Е. Маслоу, Фр. Хърцбърг, Д. Маклелънд, Ед. Дис и Р. Райън [16; 17; 18; 19].

В нашата концепция се разграничават две основни качествено своеобразни степени (донякъде еквивалентни и на нива, и на етапи) на себеутвърждаването.

По-ниско е равнището (степената) на себеутвърждаване, ако субектът го преследва, постига и осмисля чрез активност, насочена към приемане, одобрение и признание от другите, чрез стремеж към известност, престиж, слава и позиция в референтната общност (за краткост: Себеутвърждаване чрез другите). То се явява своеобразен критерий за по-ниско равнище на личностен растеж и постигнатата психосоциална зрялост, т. е. своеобразна индивидуално-личностна характеристика, но ние сме склонни да го считаме главно за своеобразна възрастова характеристика, присъща на по-младите хора (тийнейджъри и млади юноши), която с порастането се преодолява. Тази теза до голяма степен е хипотетична и се нуждае от нови емпирични проверки и потвърждения.

По-високо е нивото (степената) на самоутвърждаване, ако се проявява в стремеж на субекта към стойностни постижения (успехи, творения, продукти, личностен растеж и др.), които са ценни сами по себе си, независимо от оценката на другите (за краткост: Себеутвърждаване чрез успехи). Това ниво/степен на себеутвърждаване е

белег на личностна зрялост и високо ниво на развитие на личността и, естествено, е присъщо на късното юношество и зрялата възраст.

Сериозно теоретично потвърждение за подобно разграничение виждаме в известната теория на Е. Маслоу за йерархията на потребностите: потребността от признание и оценка се явява типично, масово (и съответно – по-ниско в йерархията) ниво при осъзнаване и реализация на потребностите, докато самоприемането е вече по-рядко срещано, характерно за по-високо развитите личности, а вече нивото на самоактуализацията е почти в буквалния смисъл „елитарно личностно явление“, което според Маслоу е присъщо (характеризира) едва на 1,5 – 2,5 % от населението на една цивилизована общност [18].

Другото основание намираме в общото движение на човека в онтогенетичното му (и личностно) развитие от състояние на незрялост към личностно състояние и по-високо равнище на зрялост. Темата за личностната зрялост е недостатъчно разработена проблематика в съвременната личностна и възрастова психология; понятието се използва от редица автори като „подразбиращо се“, а сериозните и целенасочени изследвания върху неговото съдържание са все още рядкост, напр. това на Е. Папазова и Р. Антонова [12].

„Незрелите“ личности (типичен пример са тийнейджърите) са силно ориентирани към приемане и одобрение от връстниците и стремежът им към самоутвърждаване, както счита Л. Божович, се реализира в повишен интерес към постигането на желан висок статус в групата [1]; това приемане и одобрение от връстниците е и основния фактор за постигането на благополучие в тази възраст. „Зрелите“ и високо развити личности са отдадени на сериозно жизнено дело, относително автономни са от мнението и оценката на околните и благополучието им се определя в по-голяма степен от собствената им самооценка, която се основава върху реалните им успехи и стойности постижения [10; 18].

В систематизиран вид степените на себеутвърждаване, както ги разграничихме по-горе, са представени в Таблица 1.

Таблица 1 - Описание на степените на себеутвърждаването

Степени на себеутвърждаването	Възрастово-психологически особености	Мотивационно-смысловни характеристики	Поведенчески характеристики
Себеутвърждаване чрез приемане и одобрение от другите	Най-типично за тийнейджърството и ранното юношество	Дейността се насочва от стремежа да се заслужи положителна оценка на „значимите други“	Поведение, зависимо от другите (напр. конформност); засилен стремеж да се хареса на повече хора, да се привлече внимание
Себеутвърждаване чрез успехи, постижения и личностен растеж	Характерно за порастналите юноши и зрелите личности	Дейността се осъзнава като себепознание и самоусъществуване; Преживява се като автономно мотивирана, като ценна и привлекателна сама по себе си	Рефлексивно и полнезависимо поведение; Осъзнава се като източник на удовлетворение и начин за себедоказване

Разграничените по-горе нива (или степени) на себеутвърждаването се явяват както посоки на осъществяване на този процес (как са насочени и осмислени усилията на субекта да се себеутвърждава), така и негови смислообразуващи съставки, негово съдържание, което му придава смисъл за самия човек. Тези съставки и съдържателни страни могат да се проявяват у различните хора и самостоятелно, а когато са засилени до крайност дори да доведат до изкривяване, до деформации и на себеутвърждаващото поведение, и на самата личност. Но могат да бъдат уравновесени, балансирано свързани и в такива случаи себеутвърждаването е най-конструктивно и води до оптимален личностен растеж.

Можем да издигнем хипотезата, че когато двете посоки на себеутвърждаване са в единство и в смислово равновесие, тъкмо в тези случаи субектът преживява най-високо и пълноценно психично благополучие. Считаме, че тъкмо балансът на двете посоки и нива на себеутвърждаване е една от основните характеристики на зрялата и „здравата личност“ (този термин се използва от най-авторитетните представители на хуманистич-

ната психология: К. Роджърс, Е. Маслоу, С. Джуард), а защо не и на щастливата личност. Ако себеутвърждаването при някои личности се осъществява предимно или само в едната посока, то тогава придобива его-защитен характер и се превръща в компенсаторна (компенсираща) стратегия на поведението и на осмислянето на живота.

Емпирично изследване – теоретичен модел и методика. Тест за себеутвърждаване

Изследователският замисъл предвижда емпирично проследяване на онтогенетичната (възрастова) динамика на феномена себеутвърждаване. Теоретичният модел предвижда разграничаването на смислово единият феномен себеутвърждаване на качествено различни съставки, представени и като качествени степени, което представихме по-горе; това е необходимо, тъй като само вътрешно структурираните, диференцираните, класифицираните явления могат да се изследват емпирично. Докато компактните, неразчленени реални и идеални обекти трудно се изследват емпирично и трудно се технологизират, както счита В. Василев [3, с. 101-102]. Върху основата на така представения феномен и така диференциран и класифициран конструкт себеутвърждаване, пристъпихме към създаването на инструмент-тест за неговото емпирично изследване.

Известни са ни два теста за себеутвърждаване: на руските психолози Е.П. Никитин и Н.Е. Харламенкова [11] и Е.А. Киреева и Т.А. Дубовицкая [8]. Тези тестове обаче по-скоро измерват асертивността, отколкото себеутвърждаването в неговия автентичен вид. Поради това предпочетохме да създадем съвсем нов тест, който да измерва своеобразието и степента на стремежа към себеутвърждаване и да е предназначен и удобен за прилагане основно в юношеската възраст.

Тестът съдържа четири скали, всяка от които измерва по един от основните компоненти на конструкта „самоутвърждаване“. *Първата скала измерва себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от околните.* Тази скала измерва и представя всъщност базисното ниво на себеутвърждаване, неговото най-ниско стъпало и основа. *Втората скала измерва себеутвърждаването чрез постигане на качествени резултати и успехи,* което е второто, по-високо стъпало (и съответно – степен) на самоутвърждаването. *Третата скала* е за пълнота и интензивност на биографичните събития, които водят до себеутвърждаване, както и помагат на субекта да осъзнава себеутвърждаването си. Вярваме, че колкото по-наситена и динамична биография притежава даден субект, то толкова по-висока е неговата степен на себеутвърждаване. *Четвъртата скала е скала за асертивност* (както модус на себеутвърждаването). Неразривно свързано от почти всички автори със себеутвърждаването, нивото на асертивност навярно е в някаква корелация с него, което следва да се провери емпирично. Моделът на теста (формата, структурата и шест-стъпковата Ликъртова скала за оценка) е заимстван от Въпросникът за обективно измерване на статусите на психосоциална идентичност на Джералд Адамс. (Предвиждаше се впоследствие да се търси корелация между двата феномена – себеутвърждаване и идентичност – в едни и същи извадки).

Тестът беше подложен на апробация и измерване на психометричните му характеристики, както и на валидизация и стандартизация. С него бяха изследвани над 220 студенти от различни курсове, специалности и университети (от Пловдив, Смолян и Кърджали), както и над 140 ученици (от Пловдив и Кърджали). Данните са обработени според приетите процедури за подготовка и валидизация на един психологически инструмент за широко приложение. Вътрешната консистентност на инструмента (проверена чрез коефициента Алфа на Ли Кронбах) е добра – за целия тест 0,698, за първа скала – 0,708, за втора скала – 0,702, а за останалите две скали е значително по-нисък (III – 0,151 и IV – 0,304); на това основание приемаме първите две скали за основни и ре-

левантни за изследователските задачи на теста, другите две – за скали-дистрактори и те предоставят само допълнителни и уточняващи емпирични данни. С допълнителна извадка беше проверена устойчивостта или стабилността (тест-ретест надеждност) на инструмента и тя се оказа достатъчно висока – с коефициент на корелация 0,76.

Възрастовата динамика в себеутвърждаването. Особенности на себеутвърждаването в ранното и късното юношество – съпоставителен анализ

Емпиричното изследване с теста беше проведено с голям контингент изследвани лица, обособени (конструирани) като две възрастово различни извадки. Групата на учениците (извадка включва 143 изследвани) е със средна възраст 16,16 години и олицетворява възрастово-психологическите особености на ранното юношество (или късното тийнейджърство). Втората обособена извадка включва 221 студенти и средната им възраст – 24,3 години – е точно с *осем години по-висока*, а възрастово-психологическите им характеристики са типични за късното юношество (и ранната младежка възраст). Друго изследване с тези извадки – на статусите на идентичност на изследваните – показва съществена разлика, очаквано по-големите юноши пребивават в по-високите и по-определени статуси, което доказва, че тази възрастова разлика е достатъчна, за да предизвика у младите хора забележими личностови изменения (можем да ги наречем „развитие“ или личностен растеж) по посока към повишаване на психо-социалната им зрялост.

Това дава достатъчно основания да очакваме и да предположим **хипотезата**, че с нарастване на възрастта на изследваните млади хора (юноши) ще се наблюдава преход към по-високата степен (равнище) на себеутвърждаване и по-големите юноши ще се себеутвърждават по-често и типично чрез стремеж към постигане на качествени резултати и успехи, докато типично за по-малките юноши (учениците) ще бъде себеутвърждаването чрез приемане и одобрение от другите (врѣстниците).

В следващата Таблица 2 са представени данните от отговорите на изследваните от двете извадки по двете основни скали.

Таблица 2 - Съпоставителни резултати на айтемите и скалите на себеутвърждаване при ученици и студенти

Скали и айтеми	Средни стойности Ученици N = 143	Средни стойности Студенти N = 221
Първа скала: Себеутвърждаване чрез приемане и одобрение от другите		
1. Убеден съм, че оценката и признанието на другите хора са верен критерий за стойността на човека и свършената от него работа	3,9	2,9
5. Нерядко правя някои неща само за да бъда забелязан от другите и да стана популярен	3,6	2,6
7. Когато ме оценят високо и получа признание и похвали от други хора, се чувствам доволен и радостен	5,0	4,9
9. За да стана известен съм готов на всичко – и на достойни, но и на не толкова достойни дела	3,4	2,1
13. Имам силна и осъзната потребност другите хора да ме забелязват, оценяват и хвалят	3,7	2,9
17. Убеден съм, че един ден ще получа в пълна степен признанието и възхищението, което заслужавам	4,5	4,2
За цялата първа скала	24,2	19,6
Втора скала: Себеутвърждаване чрез постигане на качествени резултати и чрез успехи		
2. Уважавам хората, които са работили упорито и търпеливо над значимо дело и са го довели до успешен край, без да дочакат признание и слава преживе	5,1	5,2
6. Мога да положа много старание и усилия, за да свърша започнатата си работа по най-добрия, според мен, начин, без да се възбудям особено как ще го оценят другите хора	4,2	4,6
8. За да проверя и изпитам себе си, понякога се залавям с трудни и сложни начинания	4,3	4,7
10. Самото постигане на качествен резултат и сериозна цел е достатъчно възнаграждение за положените усилия	4,5	4,7
14. Когато се залавя със сериозна задача и я свърша успешно, се чувствам много доволен	5,0	5,3
18. Вярвам, че имам неразкрити още възможности и си заслужава да полагам усилия да ги реализирам в дела	4,5	4,9
За цялата втора скала	27,6	29,4

Така същевременно ще представя и основните айтеми от двете основни скали на теста, релевантни на него-Балканско научно обозрение. 2020. Т. 4. № 3(9)

вия замисъл – да изследва себеутвърждаването в юношеска възраст.

Дори несложният анализ чрез аритметично и статистическо сравняване на средните стойности по двете скали показва, че между двете извадки има значими различия. Суровите данни представят позициите в шест-стъпковата Ликъртова скала на усреднените отговори на всеки айтем.

Средните стойности по първа скала, която съответства на първата, по-ниска по качество степен на себеутвърждаване – чрез приемане и одобрение от другите – са по-високи при младите юноши-учениците - $\bar{x} = 24,2$ срещу 19,6 (разликата 4,6 пункта е статистически значима при $p \leq 0,05$). Средните стойности за всички айтеми са по-високи при учениците, почти навсякъде с цяла позиция, като привлича вниманието статистически значимата разлика по 1-ви, 5-ти и особено 9-ти айтем: например учениците по-смело одобряват (приемат) твърдението „За да стана известен съм готов на всичко – и на достойни, но и на не толкова достойни дела“, докато за студентите това твърдение е непримерливо (разлика 1,3 пункта и, съответно, толкова позиции в 6-стъпковата Ликъртова скала на теста). Също и твърдението „Нерядко правя някои неща само за да бъда забелязан от другите и да стана популярен“. Можем да отчетем също, че с това тестът за себеутвърждаване получава успешна съдържателна валидизация, тъй като „улавя“ една от най-специфичните психологични характеристики на тийнейджърската възраст – повишената чувствителност към отношението на връстниците (и съответно – засилен стремеж към одобрение от тях, популарност, висок статус), което се подчертава от всички изследователи на тази възраст.

При учениците между първа и втора скали има незначително увеличение (от 3,4 пункта – статистически незначима разлика), което увеличение съм склонен да обясня с проявата на склонност да се дават социално желателни отговори.

При студентите нарастването на средния сбор по втора скала (себеутвърждаването чрез качествени резултати и собствени успехи, т. е. автономно себеутвърждаване) е значително като абсолютна стойност – 9,8 пункта, почти 10, и то е статистически значимо: $F = 7,42$, $p \leq 0,01$.

Можем уверено да заключим, че очакването-хипотеза, формулирана по-горе, се потвърди безусловно – при феномена себеутвърждаване с възрастта на изследваните се наблюдава постъпателно развитие: извадката на по-възрастните с 8 години изследвани лица показва по-високо развитие на този феномен.

Това е и основният извод от данните на нашето емпирично изследване. А допълнително може да се извлече още един интересен извод-следствие: може да се твърди, че младите хора (и в частност юношите) се нуждаят от съответното „технологично“ и „биографично“ време, за да изпълнят задачите на личностовото си развитие, характерни за съответната възраст. Нашите данни сочат, че шест-осем годишното възрастово отстояние е достатъчно, за да се наблюдава значим напредък в качествено-то развитие на личностния феномен себеутвърждаване.

СПИСКЪ НА ЛИТЕРАТУРАТА:

1. Божович, Л. И. (1968). Личност и ее формирование в детском возрасте. М., „Просвещение“.
2. Василев, Б. (2016). Стремежът към себеутвърждаване като базисна характеристика на човека и неговото развитие в онтогенезата. Психология на развитието, бр. 2. 155-169.
3. Василев, В. (2006). Рефлексията в познанието, самопознанието и практиката. Пловдив, „Макрос“.
4. Василев, В. (2013). Самоутвърждаването като универсален теоретичен конструкт в съвременната психология. Психологични изследвания, Списание на ИИИЧ – БАН. Кн. 1, 5-15.
5. Василев, В., Б. Василев (2011). Психичното благополучие: планове и аспекти, теории и емпирични данни. Благополучието. Пловдив, Унив. изд. „П. Хилендарски“, 49-67.
6. Vasilev V.K., Vasilev B.V. The strive for self-affirmation of the personality - theory, phenomenology and practice. Humanitarian Balkan Research. 2019. Т. 3. № 2 (4). С. 82-86.
7. Ериксън, Е. (1996). Идентичност: младост и криза. С., НИ.
8. Киреева, Е. А., Т. Д. Дубовицкая (2011). Методика исследо-

вания особенностей самоутверждения в подростковом возрасте. Экспериментальная психология, Т. 2, № 4, 115-124.

9. Мадолев, В. (2012). Защитни механизми. Копинг-стратегии. Саморегуляция. Благоевград, Унив. изд. „Неофит Рилски“.

10. Минчев, Б. (2013). Обща психология. Еволюционно феноменологичен подход. С., „Сиела“.

11. Никитин, Е. П., Н. Е. Харламенкова (2000). Феномен человеческого самоутверждения. М., Алтейя.

12. Папазова, Е., Р. Антонова (2013). Стадии на психосоциална зрелост и социална и училищна среда в юношеска възраст. Психологични изследвания, № 1, 75-82.

13. Фройд, А. (2000). Егото и защитните механизми. С., ЛиК.

14. Фукуяма, Ф. (2019). Идентичност. Борбата за признание и политиката на гнева. С.: „Изток-Запад“.

15. Харламенкова, Н.Е. (2007). Самоутверждение подростка. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. М., Институт психологии РАН.

16. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.

17. Herzberg, F. (1966). *Work and Motivation of Man*. Cleveland: World Publishing Company.

18. Maslow, A. (1970). *Motivation and personality* (rev. ed.). New York & Harper & Row.

19. McClelland, D. (1987). *Human Motivation*. New York: Cambridge University Press.

20. Sherman, D. K. & G. L. Cohen (2006). The psychology of Self-defense: Self-Affirmation Theory. In: M. P. Zanna (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 38. San Diego, CA: Academic Press, 183-242.

21. Steele, C. M. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. In: L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 21. San Diego, CA: Academic Press. 261-302.

The article was received by the editors 05.06.2020

The article was accepted for publication 27.08.2020